

Ilijana KACELI¹
Sajmir BATA²

The Right, Justice, And Freedom in The Legal -Philosophical Perspective And Interconnection

Abstract

This paper presents a description of the concepts of justice and freedom based on the diversity of legal-philosophical perspectives. It analyzes the contribution of philosophy and law in the development of the individual in particular and society as a whole. Law and philosophy help us understand, organize, communicate, select, and defend ideas in the pursuit of understanding and realizing justice and freedom. The legal - philosophical interaction presents different viewpoints and arguments in an effort to address human problems. Justice and freedom are also crucial elements for civic participation. The convergence and divergence of legal-philosophical ideas contribute to achieving a synthesis toward integrative developments.

Keywords: *justice, freedom, law, legal-philosophical ideas, integrative developments*

¹Prof. Asoc. Dr. Ilijana KACELI
Beder University College (BUC)
Faculty of Humanities and Law
Department of Law
ikaceli@beder.edu.al

² Dr. Sajmir BATA
Beder University College (BUC)
Faculty of Humanities and Law
Department of Law
sbata@beder.edu.al

E drejta, drejtësia dhe liria janë nocione të rëndësishme juridiko-filozofike, pasi luajnë rol thelbësor për qënësinë dhe zhvillimin e individit, shtetit, e shoqërisë. Rëndësia e nocionit të drejtësisë, është trajtuar nga filozofia antike që nga koha e Platonit në libri i tij “Republika”, ku Sokrati i drejtohej Trasimakut me pyetjen se ç’duhej kuptuar me drejtësi. Trasimaku përgjigjej duke perifrazuar se drejtësia është interesi i më të fortit. Por, parë në këndvështrimin e filozofisë, drejtësia nuk duhet kuptuar si interesi i më të fortit, por si interesi ose e mira e përgjithshme publike. Sipas Sokratit: “Qëllimi ynë... nuk ishte për të bërë ndonjë klasë veçanërisht të lumtur, por për të siguruar lumturinë më të mirë të mundshme për të gjithë bashkësinë në tërësi...” (McDonald, 2006: 41, 63)

Filozofia nuk është vetëm urtësi por edhe mjet udhëzimi, analizimi dhe zgjidhje për shumë çështje që kanë shqetësuar dhe shqetësojnë njerëzimin. Shteti, e drejta dhe drejtësia sipas Platonit, ishin largimi i të pavërtetave dhe sofistëve, dhe afrimi tek e vërteta, e mira, e drejta, pasi shteti ishte një lloj komunikimi filozofik, ku duhej të drejtonte mbreti filozof. Seneka theksonte se filozofia nuk duhej parë si mjet plutokracie, pasi paraqiste shumë rrezikshmëri dhe nuk proklamonte thelbin e duhur të saj, duke mos sjellë dobinë e kërkuar për njerëzit. Seneka shkante më tutje me idetë e tij, duke u shprehur se: “nuk gjykoj askënd më të dëmshëm për njerëzimin se ata njerëz që e kanë mësuar filozofinë si një art për t’u pasuruar e për të jetuar në kundërshti me mësimet e tyre. Bëhen ata vetë shembuj të një disipline të padobi, robër siç janë të të gjithë veseve që dënojnë” (Seneka, 2023: 117)

Vlera e filozofisë në fillesat dhe vazhdimësinë e saj zhvillimore, kanë qenë dhe janë shumë të rëndësishme lidhur me shërbimin ndaj të drejtës, drejtësisë, të vërtetës, qytetarit dhe tërë njerëzimit. Filozofia në pjesën më të shumtë të saj, nuk ka qenë në kompromis dhe në shërbim të pushtetit, por ka qenë dhe është në shërbim të shtetit, ligjeve, shoqërisë dhe virtyteve njerëzore. Kjo faktohet që nga koha e Sokratit, ku filozofinë e përdori në shërbim të virtytit e drejtësisë dhe kundër padrejtësisë dhe pushtetit, sepse sipas tij:

“Sa të kem frymë dhe fuqi unë nuk do ta lë filozofinë dhe qortimin ndaj jush, duke i shpallur të vërtetën cilitdo që të takoj prej jush... Nuk ka njeri që ta ruajë jetën e tij për një kohë të

gjatë, ... nëse i kundërvihet shumicës, dhe përpiqet të ndalë kryerjen e shumë padrejtësive dhe paligjshmërive në shtet. Ai që do të luftojë me të vërtetë për drejtësi duhet ta bëjë këtë si një qytetar privat, dhe jo si ofiqmbajtës, ...” (McDonald, 2006: 25)

Liria dhe drejtësia u trajtuan edhe nga Epikteti, pasi ato për të ishin vlerat më të larta që nuk mund dhe nuk duhet të gllabëroheshin nga skllavëria. Ai trajtoi konceptin e lirisë duke shtruar pyetjen, se çfarë e çlironte një njeri nga pengesat, duke e bërë zotërues të vetvetes? Sipas tij, njeriun se bën të lirë: “as pauria, as posti i konsullit, as posti i guvernatorit dhe as froni i mbretit... I lirë është ai që jeton ashtu si do, që nuk mund të kufizohet apo të shtrëngohet, motivet e të cilit nuk pengohen dhe që arrin çfarë dëshiron, dhe nuk bie në atë që kërkon ta shmangë. Kush dëshiron të jetojë në gabim? Askush. Diogjeni ishte i lirë -sepse- kishte flakur gjithë gjërat që mund ta mbërthenin në kthetrat e skllavërisë” (Epictetus, 2024: 153-160).

Seneka, një filozof i shquar romak, i ka kushtuar rëndësi të veçantë virtytit dhe lirisë, pasi këto dy vlera kanë rëndësi të madhe për individin, karakterin e tij, shpirtin njerëzor, shoqërinë, shtetin dhe drejtësinë në tërësi. Sipas tij: “Natyra nuk na vë në rrugën e vesit: na ka krijuar të pastër dhe të lirë... problemi nuk është -vetëm- nëse Katoni është i lirë, por nëse jeton mes njerëzve të lirë; ... -Pasuritë- janë shpërblimi i robërisë... Liria nuk vjen falas. Nëse e vlerëson shumë atë, duhet të përbuzësh gjithçka tjetër... Virtyti na nxit të gatisim mirë të tashmen, të marrim masa për të ardhmen, të meditojmë e të lartësojmë shpirtin; ...” (Seneka, 2023, 21, 47, 98, 121).

Filozofia ka dhënë ndihmesë të madhe edhe në zhvillimin e ligjeve të drejta dhe të mira. Platonit tek vepra e tij “Ligjet”, thekson se: “Vetëm kur ndodh që fuqia supreme e një njeriu përputhet me urtësinë dhe vetëpërmbytjen më të lartë, atëherë jetësohen ligjet më të mira dhe kushtetutat më të mira, por jo në një rast tjetër” (McDonald, 2006, 63). Seneka edhe pse nuk beson se normat ligjore mund të zgjidhin gjithçka, ju njeh rëndësi shumë të madhe atyre në marrëdhëniet praktike mes njerëzve. Sipas tij: “Të gjitha normat e shëndetshme duhet të shqyrtohen e të rrahmen shpesh; nuk duhet të jenë vetëm të njohura: duhet të jenë të përdorshme... Shpirti mbart brenda vetes farët e të gjithë virtyteve, -dhe- këta bëhen të mungojnë prej shtysave,... Si matura ashtu dhe drejtësia përbëhen prej detyrash të ndryshme: dhe detyrat i përcaktojnë normat... Në realitet ligjet shërbejnë; dhe në të vërtetë do të shohësh se janë të shthurur qytetet që qeverisen prej ligjesh të këqinj...” (Seneka, 2023, 13-16).

Filozofia ka ndihmuar dhe ka trajtuar edhe rëndësinë e të drejtës (ligjit) për shtetin dhe shoqërinë. Sipas Tacitit ligji ka shumë rëndësi për një shtet, por në shtetet e korruptuara nuk kanë rëndësi

ligjet, pasi sipas tij: “Sa më e korruptuar të jetë Republika, aq më të shumta janë ligjet”. (Sartori, 1993, 314).

Sipas shumicës së filozofëve antikë, shteti, nëpunësit shtetërorë, dhe shoqëria nuk mund të veprojnë siç duhet dhe në shërbim të interesit publik, nëse nuk bazohen tek e drejta dhe drejtësia, pasi ajo është thelbi i tyre. Sipas Platonit, e drejta është esenciale prandaj dhe institucioni që e jep atë duhet të ketë përgjegjësinë se:

“Drejtësia del përmbi thelbin e përjetshëm që përshkon të gjitha veprat hyjnore, ...”
(Groppali: 2023, 73)

Edhe Aristoteli e definon drejtësinë si “një gjendje karakteri, e kundërta e padrejtësisë, ku njeriu i drejtë u bindet ligjeve, i trajton të tjerët në mënyrë korrekte dhe ushtron shumën e virtyteve... Një pjesë e drejtësisë është natyrore, kurse pjesa tjetër është ligjore... Mirëbërja -publike- është qëllimi që ne kërkojmë...” (McDonald, 2006: 84-85, 87, 130, 134). Edhe Ciceroni konkludonte se magjistratët dhe e drejta, kanë shumë rëndësi për shtetin, shoqërinë dhe interesin publik. Sipas tij: “Republika është një bashkësi e shumë qënieve njerëzore të grumbulluara në shoqëri me anë të pranimit të së drejtës dhe bashkësisë së interesave.” (Omari, 2004, 9) “Magjistratin që ne e quajmë diktator e që ndër librat e historisë emërtohet kështu, të lashtët e quanin ‘mësues të popullit’.” (Seneka, 2023: 115).

Sipas juristëve romakë Gaji dhe Ulpiani, të drejtën “e cakton arsyeja natyrale për të gjithë njerëzimin dhe skllavëria bie në kundërshtim me ligjin e natyrës” (McDonald, 2006: 189). Sipas Ciceronit “duke qenë se arsyeja është ligj... ata që ndajnë të njejtin ligj duhet të ndajnë edhe të njejtën drejtësi...” (McDonald, 2006: 170, 187). Gaj shprehet se e drejta e popujve (jus gentium) ka ngjashmëri me të drejtën natyrore (jus naturale). Sipas tij: “Ato parime që arsyetimi natyral i ka mësuar gjithë njerëzimit ndiqen nga të gjithë, dhe së bashku përmbledhen nën emrin jus gentium” (McDonald, 2006: 187).

Edhe gjatë periudhës mesjetare, filozofia dha kontributin e saj të çmuar në shërbim të së drejtës, drejtësisë dhe lirisë. Sipas Ibn Rushd (Averroës) duhej aftësia e “sunduesit për t’ua komunikuar virtytet shtresave të ndryshme që përbëjnë bashkësinë: kjo kërkonte që sunduesi t’i kishte të gjitha të dhënat për t’i kuptuar këto virtyte.” (Mc Lea, 2001, 31) E drejta sipas Akunit “është një rregullore dhe masë aktesh përmes të cilave njeriu griset të veprojë ose kufizohet... Mirëpo

rregullorja dhe masa e veprimit njerëzor është arsyeja, e cila është parimi i parë i veprave njerëzore... Arsyeja lëshon urdhrat e veta, ndërsa mbikqyr gjërat e caktuara për qëllimin” (McDonald, 2006: 258-259).

Gjatë periudhës moderne dhe bashkëkohore, kontributi i filozofisë në shërbim të së drejtës, drejtësisë dhe lirisë, u shtua edhe më shumë. Zhan Zhak Burlamaki (Jean-Jacques Burlamaqui) në veprën e tij “Parime të së drejtës natyrore dhe të drejtës së kombeve”, (1768) shkruante se: “Europa moderne njëfarë republike, anëtarët e pavarur të së cilës... bashkohen për të mbajtur aty rendin dhe lirinë” (Kullashi, 2012; 12).

Në këto periudha, filozofia dha përkufizime, analiza dhe argumentime shumë të rëndësishme, të nevojshme, dhe kuptimplota në shërbim të individit, shoqërisë dhe njerëzimit në tërësi, në lidhje me të drejtën, drejtësinë dhe lirinë. “Sipas Spinozës liria është racionalizëm i përsosur, Lajbnici e quan spontanitetin i inteligjencës, Hegeli theksonte se liria është pranim i së domosdoshmes, Kroçë shprehej se është shtrirja e përjetshme e jetës, Hobsiti e paraqet si mungesa e pengesave të jashtme për të lëvizur, dhe sipas Lokut, ku s’ka ligj, s’ka liri” (Sartori, 1993, 316-317, 322). Monteskje tek libri i tij “Mbi frymën e ligjeve”, jep përfundimin se “liria për secilin -është- që të bëjë atë që ligjet nuk e ndalojnë.” (Stavileci, 2008, 237). Kanti në trajtimet e tij e përkufizonte lirinë si autonomi. Sipas tij: “liria përbën të drejtën si thelb, të drejtën e vetme që është themeli dhe parimi i të gjitha të drejtave të tjera, të cilat përfundojnë kështu që të mblidhen dhe të unifikohen nën kategorinë e vetme të së drejtës së personit njerëzor, për të shërbyer si qëllim në të gjitha marrëdhëniet sociale dhe për të mos u përdorur si instrument apo mjet për qëllimet dhe veprimet e të tjerëve” (Groppali, 2023, 90).

Hjumi përveç të tjerash, rëndësinë e drejtësisë dhe lirisë e shikonte tek lejimi, respektimi dhe mbrojtja e pronës private. Sipas tij:

“Drejtësia mbështetet mbi respektin ndaj pronës.” (Groppali, 2023: 96)

Spenseri e shihte drejtësinë në kuptimin pozitiv dhe negativ dhe kufijtë e saj sipas tij shkonin deri në atë masë sa të mos çënonin të tjerët. Sipas filozofit, elementi pozitiv shpreh “të drejtën e njeriut për ushtrimin e veprimtarisë së tij dhe për arritjen e përfitimeve që vijnë prej saj; - ndërsa elementi negativ përcakton kufijtë -e bashkëjetesës së- personave, ... Secili është i lirë të bëjë atë që dëshiron, me kusht që të mos pengojë lirinë e njëlojtë të të tjerëve” (Groppali, 2023, 103).

Kanti jo vetëm që ishte pro të drejtës, drejtësisë, dhe arsyes, por ai shkonte dhe më tej, duke u dhënë atyre karakter universal. Ai proklamonte se e drejta është: “tërësia e atyre kushteve që bëjnë të mundur bashkëjetesën mes individëve sipas një ligji universal të arsyes” (Groppali, 2023,184). Ndërsa për Hegelin e drejta është “ekzistenca e dëshirës së lirë; liria si ide” (Groppali, 2023, 184). Filozofë, konstitucionalistë, dhe juristë të ndryshëm, kanë shprehur mendimin se e drejta, drejtësia, dhe liria, nuk mund të kufizohen vetëm tek shteti ose ligjvënësi, por janë kontributi i shumë faktorëve që kanë ndikuar dhe ndihmuar në zhvillimin e tyre. Sipas Kelzen “e drejta nuk mund të reduktohet vetëm te shteti. Jean-Luis Quermonn -shprehet se- garancitë e të drejtave themelore, kërkojnë funksionimin e shtetit juridik, zbatimin e parimit të epërsisë të së drejtës dhe respektimit të tij nga kushdo” (Quermonne, 1994: 17; Stavileci, 2008: 240-242; Omari, 2004: 23). Savinji bazohet tek zakonet dhe jurisprudenca për të mbështetur idenë e lindjes dhe zhvillimit të së drejtës. Sipas tij:

“E drejta është krijuar më parë nga zakonet dhe nga besimet popullore, pastaj nga jurisprudenca; përherë pra nga një forcë e brendshme dhe që vepron heshtazi, dhe asnjëherë nga vullneti i ndonjë ligjvënësi.” (Groppali, 2023: 126-127)

Edhe juristi gjerman Adolf Merkel, i kushton rëndësi punës filozofike në zotërimin e jurisprudencës, pasi të dyja konvergojnë mes tyre, për t’i dhënë ndihmë të drejtës në përgjithësi, dhe nuk është logjike që të ndahen. Sipas tij: “Të tjerë janë orvatur të caktojnë si detyrë të veçantë të filozofisë juridike atë që të shpjegojë të drejtën nga pamja e saj ideore dhe praktike, ... me qëllim që ajo të përcaktojë si duhet të jetë -e drejta-. Por kjo doktrinë ngrihet mbi premisë të gabuar. Në të vërtetë detyrë e filozofisë duhet të jetë të përcaktojë botën reale të dukurive, jo të ndërtojë idealisht një sistem të drejtash që nuk ekzistojnë.” (Groppali, 2023: 144).

Parimi i drejtësisë që na kanë paraqitur filozofët që në antikitet, është edhe sot një parim shumë i rëndësishëm për shoqërinë, shtetin dhe individët. Sipas Roberto Ardigo: “Drejtësia është forca e posaçme, dukuria karakteristike e organizimit social; domethënë, është ajo forcë pa të cilën shoqëria nuk do të ekzistonte” (Groppali, 2023: 137).

Herman Post paraqet se filozofia dhe e drejta, duhet të bashkëpunojnë midis tyre, për të sjellë një evolucion konstitucionalo-ligjor të popujve. Sipas tij: “Filozofia duhet, nga ana e saj, të ngrihet në përcaktimin e shkaqeve dhe të ligjeve prej nga ku është prodhuar dhe udhëhequr. Qëllimi si i njëjës

ashtu dhe i tjetrës duhet të jetë ai që të rindërtojë një embriologji dhe morfologji juridike të të gjithë popujve...” (Groppali, 2023, 116)

Pyetja që shtron filozofia është në se sundojnë ligjet apo ligjvënësit? Sipas Akile Lorias: “E drejta është një instrument shtypjeje dhe trysnie sociale, i shpikur nga klasat drejtuese për të mbajtur nën zgjedhë dhe për të shfrytëzuar klasat punonjëse” (Groppali, 2023, 151). Erik From shprehte frikën nga liria dhe ikjen prej saj. Ai shtronte pyetjen: të jetë liria një barrë tepër e rëndë, një përgjegjësi tepër e madhe? “Tundimet totalitare, frika e lirisë, prirja për t’u manipuluar, janë problem. Njeriu i kohës sonë nuk mund t’u ngjajë paraardhësve të vet; ... Demos-i i tij ka vdekur dhe është varrosur shekuj më parë, dhe ai ende duhet të gjejë diçka për ta zëvendësuar.” (Sartori, 2006, 48) “Tipi psikologjik karakteristik i shoqërisë masive siguron pak përkrahje për institucionet liberale dhe demokratike... Individu kërkon të kapërcejë ankthin që shoqëron vetëhuajtjen me apati ose vetëaktivizim. Kështu njeriu masiv është i prirur t’i përgjigjet thirrjes së lëvizjeve masive që i japin mundësinë të kapërcejë dhembjen e vetëhuajtjes” (Kornhauser, 1959: 112-150).

Në kohët e sotme, me termin liri, në kuptimin filozofiko-juridik, kuptojmë një “e drejtë themelore e njeriut dhe e qytetarit, që nënkupton e drejta për të vepruar, folur apo menduar pa kufizime të imponuara, në përgjithësi, liria e një shoqërie varet nga liria e çdo anëtari të asaj shoqërie si individ” (Kasumaj, 2019: 370). Edhe për vendet që aspirojnë të jenë pjesë e integritetit në Bashkimit Europian, janë kapituj të rëndësishëm arritja dhe zbatimi i parimeve të së drejtës, drejtësisë dhe lirisë.

Duhet konkluduar se duket sheshit që ligji dhe ligjet në përgjithësi jo vetëm nuk janë larg, por përkundrazi japin zgjidhje mbi dhe për pyetjet e hershme mbi lirinë vetjake:

“Që nga koha e Solonit gjer në ditët tona, në lidhje me lirinë, zgjidhja kërkohet duke respektuar ligjet dhe jo zotërit.” (Sartori, 1993: 322)

Bibliografia:

- Epictetus. (2024). Diskutime, Tiranë, Minerva.
- Groppali, Alessandro. (2023). Filozofia e të drejtës, Tiranë, Botime Reklama.
- Kasumaj, Sulë. (2019). Fjalor i termave të drejtësisë, Instituti Albanologjik, Prishtinë, NORD.
- Kornhauser, W. (1959). The Politics of Mass Society, (Glencoe: Free Press).
- Kullashi, Muhamedin. (2012). Politika, lufta dhe diplomacia, Prishtinë, Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës (botime të vecanta: CVXIX, Seksioni i Shkencave Shoqërore, libri 39).
- Lee Cameron, McDonald. (2006). Teoria Politike Perëndimore, Pjesa I, Lashtësia dhe Mesjeta, Tiranë Ideart.
- Luk, Aneo Seneka. (2023). Urtësia e jetës, Tiranë, Reklama.
- Mc Lea, Iain. (2001). Fjalor Politik, Oxford University Press, Tiranë, Shtëpia e Librit & Komunikimit.
- Omari, Luan. (2004). Shteti i së drejtës, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Botim i Dytë, Tiranë.
- Quermonne, Jean-Luis. (1994). Les regimes politiques occidentaux, Edition du Seuil.
- Sartori, Giovanni. (2006). Edhe njëherë për teorinë e demokracisë, Pjesa e parë: Debati bashkëkohor, Tiranë, Dituria.
- Sartori, Giovanni. (1993). Edhe një herë për teorinë e demokracisë. Pjesa e dytë: Çështje klasike, Tiranë, Dituria.
- Stavileci, Esat. (2008). Shteti, Akademia e Shkencave dhe Arteve e Kosovës, Prishtinë.